

Hagyományörzés és modern szolgáltatás

Monok István

Az alábbi tanulmány a Tudomány Világkonferenciája (1999. VII. 2.) rendezvényén hangzott el.

A könyvtárosnak, akárcsak a pedagógusnak a történelem minden korszakában alapvető problémája volt az – s ez a probléma meg is maradt –, hogy a megszerzett ismeretei közül melyek azok, amelyek feltétlenül átadandóak a következő generációnak. Még pontosabban az, hogy melyek azok, amelyeket már *nem* biztos, hogy tovább kell hagyományoznia.

Voltak persze pillanatok a történelemben egyes népekénél, amikor a társadalom intézményesen próbálta ezt a kérdést szabályozni. Az egyik leginkább hagyományörző kultúrát megteremtő zsidó nép olvasmánytörténetéből például már a III. századtól maradtak fenn olyan emlékek, amelyek az olvasást tartalmi szempontból úgy szabályozták, hogy két új könyv megismerése, elolvasása után feltétlenül el kell olvasni egy régi szerző munkáját is. A hagyomány, az elődök ismereteinek életben tartása és továbbadása hangsúlyos eleme volt oktatási rendszerüknek, illetve azoknak az intézményeknek, amelyek az írás és olvasás elterjesztésére voltak hivatva.

Az ezredvégen, az elmúlt néhány évtizedben lejátszódott kommunikációs technikai forradalom átélői történelmi analógiát keresve joggal utalnak vissza a XV-XVI. századra, a nyomtatott könyv megjelenése és társadalmiasulása korszakára. A XVI. században, amikor az európai népek felfedezték maguk számára a Földet és az információk olyan mennyiségének kellett volna helyet találni az azt megelőző korok tudományrendszerében, hogy az már lehetetlenné vált, akkor az a kérdés, amit az első mondatban jeleztem, nevesen az, hogy a továbbhagyományozás sorában melyek az elhagyható ismeretek, különös élességgel vetődött fel. Számos eleme eme értelmiségi vívódásnak felidézhető, amelyek közül talán az egyik legfontosabb az ismereteknek egy újfajta logikai rendszer mentén való elrendezése volt, az arisztotelianus logika egyeduralmának megszüntetése.

A könyv történetében is nyomon követhető ez a változás. A XVI. század folyamán alakult ki az a könyvforma, amely a használóját már nem kötelez-

te a betű szerinti végig olvasásra ahhoz, hogy egy információt elérjen. A címlap, a tartalomjegyzék, az egyre tökéletesedő indexek sora jelzi ezt a változást. Ezzel párhuzamosan robbanásszerűen megnőtt azoknak a műfajoknak a száma, amelyek a megelőző korok gondolatkincsét már nem az egyes művek egyre jobb kiadásával és nagypéldányú elterjesztésével látta megoldhatónak, hanem különböző szempontú válogatással. Gondoljunk a flores, a loci communes, a thesaurus, az adagia stb. műfajára. A modern lexikográfia és a bibliográfia is a XVI. században alakult ki, illetve teremtette meg a mai formák alapjait. A felgyorsult ismeretbővülést és információáramlást jól jelzi, hogy az enciklopédiáknak egy egészen új rendszere alakult ki a XVII-XVIII. század folyamán. Nem kellett tehát erre újabb évszázadokat várni, az átalakulás folyamatos volt és felgyorsult.

A XV-XVI. század humanistái, vagy a XVIII. század tudományos akadémiáinak tagjai, de még a XIX-XX. századi tudós társaságok tagjai sem álmodhattak arról, hogy egy-egy szerző gondolatai genezisének elemzéséhez, vagy a filológiai munkához olyan eszköz állhat rendelkezésre, mint mondjuk a Biblia, vagy a patrologia latina CD-ROM formájú kiadása és internetes egyszövegű lekérdezhetősége. De azt sem teheték meg, hogy egy-egy tudományos probléma vizsgálatokor asztaluknál ülve e-mailen értekezzenek más városban, más országban, vagy más földrészen élő kollégájukkal. Az igény természetesen megvolt. Jól mutatja ezt a tudós levelezésnek, mind irodalmi műfajnak az elburjánzása, és már a korban, a levélírók életében történető kiadása is.

Azonban már a XVI. században is felmerült egyszerű, majd tudományos kérdésként is az, hogy az az olvasó, szerző, tanár, vagy könyvtáros, aki az egyes művekben csak az indexek alapján egyes tárgyra, vagy személyre keres, nem ismerheti meg magát a művet, és gyakran úgy történik hivatkozás az egyes régebbi korokban alkotókra, hogy azoknak a gon-

dolatát nem megismerve, hiteltelenül és hibásan hagyományozzák tovább. Ez a kérdés folyamatosan foglalkoztatta a tudósokat annak ellenére, hogy az eszközeik az egyes életművek megismerésére egyre tökéletesebbé váltak, és ebben az eszköztárban a könyvtárak egyre nagyobb szerepet kaptak. A könyvtárak állandóan alakuló rendje, a könyvek feldolgozottságának formája és mélysége nagy segítsége volt és maradt az olvasónak, függetlenül attól, hogy az milyen céllal olvas: tudományos munkát végez, vagy csak egyszerűen kikapcsolódni szeretne.

Napjaink változásai témám szempontjából különösen sok és összetett problémát hordoznak. Még hosszú időnek kell eltelnie ahhoz, hogy az új médiumok tényleges és potenciális lehetőségei az ismeretek átadhatóságának mennyiségi korlátait ledöntik, tehát addig, amíg a felhalmozott ismeretek teljessége elérhetővé válik elektronikus formában. Ma még jobbára csak a katalógusok és bibliográfiák elérhetőségének kezdetein vagyunk, párhuzamosan természetesen a más előre mutató példák jelenlétével. Már ma is mutatkozik azonban az a jelenség, hogy a következő generációk tagjai, akik együtt nőttek fel a néhány évtizede még új eszközzel, csak az olyan információt tekintik információnak – vagyis áthagyományozott ismeretnek –, amely elektronikus formában elérhető. Jól mutatják ezt azok a vizsgálatok, amelyek az egyetemi hallgatók szemináriumi- és szakdolgozatainak irodalomjegyzékeit, citátumait elemzik. Egy közepesen gépesített könyvtárban már nehezen vehető rá a hallgató a cédulakatalógus használatára – amellyel ma még a több információ érhető el –, és a könyv formában megjelent bibliográfiákat sem nagyon szívesen veszik kézbe (sajnos az oktatás folyamán nem is hallanak létükről). Miután a mai egyetemisták lesznek a jövő értelmisége, így a tanárok és könyvtárosok is, számukra ez a szűken áthagyományozott ismeret marad az áthagyományozandó információ.

A könyvtárak és a könyvtárosok értéke, hagyományozó szerepe ebben a helyzetben, a nem rövid átmeneti korszakban határozottan felértékelődik, felelőségük megnő. Éppen ezért fontos a könyvtárosok képzésében a hagyományörző és a modern eszközökkel szolgáltatni tudó jelleg együtt tartása. Ezért veszélyes az a tendencia, amely lehetővé teszi immár a könyvtárosnak, mint egyetlen szaknak a létét. Természetesen tudjuk, hogy a jelzett művelődéstörténeti folyamatokkal párhuzamosan az egyes szakmák elhatárolódtak egymástól, szakma jellegük sajátos és önálló képzést igényel, ha színvonalas kíván maradni. De a könyvtáros ebben is hasonlít a pedagógusra, a könyvtár az iskolára: ahogy nem létezik tanár, mint szakma, úgy – és csak ebben az értelemben – könyvtáros sem létezik, mint szakma. A tanár mesterséghez számos módszertani, pszichológiai stb. ismeretet el kell sajátítani, de ha elsajátította valaki, akkor a legjobb esetben arra lesz képes, hogy tudja, hogy hogyan kellene tanítania, ha ő maga tudna valamit. Történelem-, matematika-, kémia- és irodalomtanár létezik tehát, tanár önmagában nem. Ebből a szempontból nézve a könyvtárosnak sem szabad csupán a saját maga mesterségét ismernie professzionálisan, ki kell egészíteni ezt valamilyen más szakismerettel. Azért kell ezt tennie, hogy a könyvtáros ismereteket rendszerező ismeretei, információkat tároló, rögzítő és kiadó (szolgáltató) eszközei egyre tökéletesednek, és ezen tökéletesedés folyamatában kialakult egy szaktudomány, amit könyvtártudománynak neve-

zünk. Ennek belterjes művelésére szükség van, de belterjes alkalmazása hallatlanul veszélyes.

Akkor tehát, amikor könyvtáraink, így a mi könyvtárunk is, igyekeznek minél nagyobb gyorsasággal a modern technika megteremtette lehetőséggel élni, integrált könyvtári rendszert működtetni, ezt kiegészítve számos, a könyvtárosok által fejlesztett adatbázist építeni és ebből szolgáltatni, nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a modern technika csupán eszközt adott a kezünkbe. Olyat, amelyet meg kell tanulnunk kezelni, de tudni róla: ez a civilizáció, de nem ez a kultúra. Közép-Európában ezt azért is fontos állandóan szem előtt tartani, mert itt az eruditív, az olvasmányokon alapuló kultúrának nagyobb hagyományai vannak, mint számos más területén a világnak, és az új civilizatórikus eszközök elterjedése – főként anyagi okokból – lassúbb. Várható tehát egy olyan korszak, amikor élesen fogalmazva, ezek a társadalmak már nem lesznek kulturáltak, de még nem is civilizáltak.

A kulturális tartalommal a modern korszak eszközeit a könyvtáros, a tudós, a lelkes amatőr tölti majd fel. És fontos azt is szem előtt tartani, hogy mindenkinek joga van ezt tenni, és senkinek sem szabad ezt az egyébként könnyen cenzúrázható eszközt uralnia. Umberto Eco könyvtárosa A rózsá nevében el tudta érni, hogy Arisztotelész Poeticájának csak töredéke hagyományozódott tovább. Legyünk büszkéek könyvtárosként erre, mert mutatja szakmánk erejét. Most más, jobb, tökéletesebb, ördögibb eszközeink vannak ilyen könyvtárossá válni, de ne feledjük el, a felelőségünk is nagyobb.